

De geldzuivering in Nederland

DRS. H. MERKUS*

Zesentwintig september a.s. is het precies veertig jaar geleden dat in Nederland een grootscheepse geldzuivering plaatsvond. Een reden stil te staan bij de dag dat het gehele Nederlandse volk in koopkracht gelijk stond. In dit artikel bespreekt de auteur welke oorzaken een geldzuivering noodzakelijk maakten en op welke wijze zij werd uitgevoerd.

Inleiding

Na de bevrijding op 5 mei 1945 was de economische situatie in Nederland rampzalig. Gedurende de oorlog was voor f. 9 mrd. materiële schade toegebracht en voor f. 2 mrd. verlies geleden aan goud, deviezen en buitenlandse beleggingen (op basis van het prijspeil van 1938). De staatsschuld was toegenomen tot f. 20 mrd., een viervoudiging in vijf jaar tijd. Ter vergelijking: het nationaal inkomen bedroeg in 1938 f. 5,4 mrd.

Eén van de belangrijkste problemen voor de eerste naoorlogse regering was de sterk gestegen geldhoeveelheid. Tussen ultimo april 1940 en april 1945 was deze toegenomen van f. 2.640 mln. tot f. 10.900 mln. Een geldzuivering was onontkoombaar. In dit artikel worden de oorzaken van de toename van de geldhoeveelheid onderzocht. Vervolgens worden de doelstellingen van de geldzuivering en de wijze waarop deze plaatsvond besproken. Tot slot komt het resultaat van de genomen maatregelen aan de orde.

Oorzaken van de toename

De buitensporige toename van de geldhoeveelheid had twee redenen:

1. *de gedwongen vorderingen op Duitsland.* Het betalingsverkeer met Duitsland vertoonde tijdens de bezetting voortdurend een positief saldo, hetgeen met name werd veroorzaakt door de gedeeltelijk gedwongen goederenuitvoer en de toenemende dienstverlening. Tevens droeg de uitvoer van waardepapieren bij tot een aanzienlijke vergroting van de deviezenvoorraad. Deze ontwikkeling werd mogelijk gemaakt door een besluit van Berlijn met ingang van 1 april 1941 de deviezensgrens tussen Nederland en Duitsland op te heffen. De president van De Nederlandsche Bank had uit protest tegen dit besluit reeds in maart 1941 zijn functie neergelegd. Als gevolg van het besluit richtte de Duitse koopkracht zich ongestoord op de Nederlandse economie en werd Nederland door rijksmarken overstroomd. Slechts door onbepaalde aankoop kon de centrale bank voorkomen dat de rijksmarken onderdeel werden van de Nederlandse geldcirculatie. Het resultaat was een sterke toename van de buitenlandse activa van De Nederlandsche Bank (zie tabel 1). Duidelijk herkenbaar is het effect van het besluit van 1 april 1941;
2. *de sterk opgelopen staatsschuld.* Gedurende de bezetting stegen de begrotingstekorten van de overheid aanzienlijk, voornamelijk door de hoge bezettingskosten (ongeveer f. 8 mrd.) en de noodgedwongen uitbreiding van de staatsbemoeienis. De financiering van de tekorten vond grotendeels plaats door verkoop van schatkistpapier aan het bankwezen, terwijl aan het einde van de bezetting schatkistpapier rechtstreeks bij de

centrale bank werd ondergebracht. Het uiteindelijke resultaat was een forse toename van de girale tegoeden van het publiek. De dalende kredietverlening aan de private sector compenseerde bovengenoemde geldschepping slechts gedeeltelijk.

Het gezamenlijke effect van de twee genoemde oorzaken is te vinden in tabel 2. Volgens Lieftinck droeg de liquiditeitstoevoer uit Duitsland voor driekwart en de monetaire financiering van de begrotingskorten voor één kwart bij tot de toename van de maatschappelijke geldhoeveelheid 1).

Tabel 1. Buitenlandse activa van De Nederlandsche Bank, in mln. gld.

8 mei 1940	12,0
31 maart 1941	84,3
31 maart 1942	1.204,7
31 maart 1943	2.221,0
31 maart 1944	3.816,8
7 mei 1945	4.488,2

Bron: Verslag van De Nederlandsche Bank N. V., 1946, blz. 8.

Tabel 2. Ontwikkeling van de geldhoeveelheid gedurende de oorlog, in mln. gld.

	Ultimo augus- tus 1939	Ultimo april 1940	Ultimo april 1941	Ultimo april 1942	Ultimo april 1943	Ultimo april 1944	Ultimo april 1945	Toe- nem- ing ultimo april 1940 tot ultimo april 1945
Chartaal geld a)	1.133	1.167	1.715	2.371	2.680	4.299	5.894	4.727
Giraal geld b)	1.507	1.480	2.300	2.789	2.937	4.185	5.014	3.534
Maatschappelijke geldhoeveelheid	2.640	2.647	4.015	5.160	5.617	8.484	10.908	8.261

a) Exclusief teken- en pasmunten.

b) Betreft een globale benadering.

Bron: Witboek betreffende maatregelen tot zuivering van het geldwezen in Nederland, 1946, blz. 11.

* De auteur was tot 1 september jl. als wetenschappelijk medewerker verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en is thans werkzaam bij het Ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur.

1) Lieftinck, *The post-war financial rehabilitation of the Netherlands*, 1973, blz. 8, 9.

Doelstellingen van de geldzuivering

Met de geldzuivering beoogde de regering de realisering van met name drie belangrijke macro-economische doelstellingen:

- *herstel van het monetaire evenwicht.* Tegenover de gestegen geldhoeveelheid stond een daling van de reële produktie. Verantwoordelijk voor deze daling waren vooral de handelsblokkade van de geallieerden, de inkrimping van de civiele produktie op last van de bezetter, de gedwongen export naar Duitsland en het goederenverlies als gevolg van oorlogshandelingen. Het resultaat was een daling van het reële nationaal inkomen. De combinatie van enerzijds een scherpe stijging van de geldhoeveelheid en anderzijds een forse daling van het nationaal inkomen leidde tot een enorme verhoging van de liquiditeitsquote. Bedroeg het normale peil voor de oorlog ca. 46%, in mei 1945 werd de liquiditeitsquote geschat op 300-400% 2). Aan de overtollige koopkracht waren diverse gevaren verbonden, zoals een verkeerde allocatie van schaarse goederen en beschikbare arbeidskrachten, een toenemende onzekerheid bij het bedrijfsleven omtrent toekomstige prijzen en een verzwakking van de concurrentiepositie. Tevens zou een sterke inflatie leiden tot koopkrachtvermindering van de vele vaste-inkomenstrekkers;
- *sanering van de overheidsbegroting.* Vertoonde de begroting tijdens de bezetting grote tekorten, na de oorlog zou hier vooralsnog weinig verandering in komen. Aanzienlijke uitgaven waren verbonden aan de reconstructie van de infrastructuur, de oorlogsschadecompensatie aan bedrijven en particulieren en aan de opbouw van een nationaal defensiesysteem. Tevens vereiste het herstel in Nederlands Oost-Indië hoge uitgaven en was de regering gedwongen essentiële goederen te subsidiëren. Een geslaagde financiering vroeg derhalve om een aanzienlijke verhoging van de inkomsten op korte termijn. De te nemen fiscale maatregelen maakten een goede registratie van ieders vermogenspositie noodzakelijk. De geldzuivering kon benodigde gegevens verschaffen. Tevens konden de te blokkeren gelden direct worden aangevend ter voldoening van de fiscale verplichtingen;
- *invoering van een bestedingscontrole.* De beperkte middelen vroegen om een nauwkeurige aanwending en tevens beperking van de overtollige koopkracht. Een versterking van de inflatoire tendens ten gevolge van gespannen arbeids- en goederenmarkten diende te worden vermeden. De geldzuivering maakte vermindering van de koopkracht mogelijk door middel van blokkering van girale tegoeden. Door gerichte deblokkering kon de overheid vervolgens controle uitoefenen op de besteding van de middelen. Vanwege het inflatiegevaar was het gebruik van alle geblokkeerde tegoeden voor investeringsdoeleinden niet mogelijk. Deblokkeringen dienden vooral ter financiering van het lopende produktieproces. Investeringsdienden met name te worden gefinancierd door besparingen uit huidig inkomen. De meest directe bestedingscontrole was natuurlijk het door de staat toeëigenen van de koopkracht.

Naast het bereiken van deze drie macro-economische doelstellingen bood de geldzuivering de mogelijkheid van:

- *opsporing van illegale winsten.* De geldzuivering gaf gelegenheid een onderzoek in te stellen naar de zuiverheid van de herkomst van vermogenswinsten. De bezetting had zwarthandelaren en collaborateurs in staat gesteld aanzienlijke winsten te maken. Naast de justitie was ook de fiscus gebaat bij deze aanpak, aangezien genoemde personen notoire belastingontduikers waren;
- *registratie van de chartale geldhoeveelheid.* Voor de oorlog, gedurende de bezetting en tijdens de bevrijding waren diverse soorten munten, zilverbons, muntbiljetten en bankbiljetten uitgegeven, ingetrokken en soms opnieuw geldig verklaard. Tegelijkertijd waren onbekende bedragen door oorlogshandelingen vernietigd of in vijandelijk bezit terechtgekomen. Deze kwamen als zodanig niet in aanmerking voor vergoeding. Doorgaans vond registratie van verloren gegane biljetten plaats via de intrekking van verouderde coupures. Het verlies vormde een bate voor de schatkist. De geldzuivering maakte een directe vaststelling van deze bate mogelijk. Te-

vens werd de inlevering van papiergeld uit vijandelijk gebied bestreden.

Het geldzuiveringsproces

Het geldzuiveringsproces bestond uit drie opeenvolgende fasen:

1. intrekking van alle biljetten van honderd gulden 3);
2. intrekking van alle overige biljetten en blokkering van de girale tegoeden en deposito's;
3. uitgifte van nieuw geld en gedeeltelijke deblokkering.

Ad 1. Vooruitlopend op een algehele geldzuivering verloren ten gevolge van het „Besluit intrekking bank- en muntbiljetten van honderd gulden” deze biljetten met ingang van 9 juli 1945 de hoedanigheid van wettig betaalmiddel. Deze afzonderlijke intrekking werd ingegeven door de wens zo spoedig mogelijk met de geldzuivering te beginnen, zelfs nog voor het technisch mogelijk was voldoende nieuwe biljetten voor een volledige zuivering te drukken. De eigenaar of gemachtigde kon de biljetten tot 13 juli 1945 tegen ontvangstbewijs inleveren bij de kantoren van De Nederlandsche Bank, de handelsbanken en de landbouwkredietinstellingen. De tegenwaarde werd gecrediteerd op een renteloze, geblokkeerde rekening bestemd voor de verrekening van (eventueel in de toekomst) verschuldigde belastingen, dan wel voor nader door de minister van Financiën aan te geven doeleinden. Het publiek vernam deze maatregel op maandagochtend 9 juli, terwijl de banken zaterdag 7 juli na kassluiting op de hoogte waren gebracht. Tevens werden alle zich in het niet-vijandelijke buitenland bevindende bank- en muntbiljetten ingetrokken. Het betrof met name België, de Sovjetunie, Engeland, Zwitserland en Frankrijk. Voor het buitenland gold een langere inleverings-termijn.

Ad 2. Ingevolge de „Beschikking Geldzuivering 1945” verloren alle nog in omloop zijnde biljetten met ingang van 26 september 1945 de hoedanigheid van wettig betaalmiddel. Het betrof zilverbons van f. 1, f. 2,50 en f. 5, muntbiljetten van f. 1, f. 2,50, f. 10, f. 25 en f. 50 en bankbiljetten van f. 10, f. 20, f. 40, f. 50, f. 60, f. 200 en f. 300. Voorts werden de na kassluiting op 25 september aanwezige tegoeden van rekeninghouders bij De Nederlandsche Bank, de handelsbanken, de landbouwkredietinstellingen, de effectenkredietinstellingen en de spaarbanken geblokkeerd. De Postcheque- en Girodienst was met van ingang van 13 september gesloten ter zake het uitvoeren van opdrachten tot overschrijving en uitbetaling. De mogelijkheid tot storting bleef tot en met dinsdag 25 september open. De blokkade omvatte derhalve ook de rekeningen van de Postcheque- en Girodienst, alsmede die van de Rijkspostspaarbank. In de inleveringsweek van woensdag 26 september tot en met dinsdag 2 oktober mocht per gezin of alleenstaande niet meer dan f. 300 worden ingeleverd. Het overige chartale geld diende dus voor die tijd te zijn ingeleverd. Het publiek was daarom op 12 september op de hoogte gebracht van de details van de geldzuivering. Het maximum van f. 300 gold niet voor bedrijven. De blokkade omvatte tevens de in deze week ingeleverde bedragen. In de periode van 19 tot en met 25 september reikten plaatselijke distributiediensten aan natuurlijke personen een bedrag van f. 10 per hoofd uit. Dit bedrag aan nieuwe muntbiljetten (f. 1 en f. 2,50) verkreeg men tegen betaling van hetzelfde bedrag in buiten omloop te stellen bank- of muntpapier. Deze werkwijze voorkwam de gelijktijdige omloop van oude en nieuwe betaalmiddelen en diende ter bestrijding van inwisseling van illegaal verkregen geld.

Ad 3. Op woensdag 26 september 1945 maakte de regering de „Beschikking Deblokkering 1945” bekend. Eerdere publikatie was ongewenst, aangezien dit handelingen met het doel later een zo groot mogelijke deblokkering te verkrijgen, in de hand zou hebben gewerkt. De beschikking introduceerde het begrip girale rekening. De houder kon enkel door middel van overschrijving over deze rekening beschikken. Van iedere geblokkeerde reke-

2) Lieftinck, op. cit., blz. 14.

3) Biljetten van grotere waarde (vijfhonderd en duizend gulden) waren reeds in maart 1943 door de bezetter ongeldig verklaard.

ning werd f. 1.000 vermeerderd met 25% van het tegoed volgens de stand van 12 september 1945 giraal vrijgegeven. Per rekening geopend voor 7 juli gold een maximum van f. 10.000. Vanaf 6 oktober kwam dit maximum voor bedrijven, andere dan kleine bedrijven, te vervallen. Aangezien deze maatregel het bedrijfsleven onvoldoende in staat stelde transacties te financieren, kreeg De Nederlandsche Bank als taak bij gebleken noodzaak vergunning te verlenen om over geblokkeerde tegoeden te beschikken. Na 1 december kreeg het bedrijfsleven de mogelijkheid om zonder toestemming van De Nederlandsche Bank voor betaling van goederen en diensten tot een bepaalde hoogte krediet op te nemen. Omvangrijke kredietverstrekking bleef nog geruime tijd onderworpen aan vergunning. Op 28 december 1945 volgde de opheffing van de girale rekening bij Beschikking Deblokking 1946. Hiermee verviel het verbod van overschrijving naar een vrije rekening. De chartale geldhoeveelheid was namelijk zodanig gegroeid, dat overboeking van de tegoeden van de girale naar de vrije rekening mogelijk was. Daarnaast bleven de geblokkeerde rekeningen bestaan. Na langdurige voorbereiding kwam de „Beschikking Afwikkeling Geldzuivering 1947” tot stand. De beschikking trad op 2 januari 1948 in werking en maakte liquidatie van de geblokkeerde saldi mogelijk. Bij wet van 29 januari 1949 werd de geldzuivering definitief afgesloten.

Het resultaat

Als gevolg van de intrekking van de honderd-guldenbiljetten daalde de bankbiljettencirculatie van f. 4.901 mln. op 9 juli 1945 tot f. 1.683 mln. op 24 september 1945. Het verschil kwam niet geheel overeen met de vermindering van de geldhoeveelheid, aangezien ten gevolge van oproepen van de regering houders van kleinere bankbiljetten overgingen tot vrijwillige inlevering. Dit leidde slechts tot een verandering in de samenstelling van de geldhoeveelheid, namelijk een stijging van de vrije tegoeden. Op 12 september 1945 werd bekendgemaakt dat particulieren bij de aanstaande geldzuivering maximaal f. 300 mochten inleveren. Deze mededeling zorgde voor een versnelde terugvloeiing van het chartale geld naar banken. Tabel 3 geeft het verloop van de bankbiljettencirculatie van 9 juli 1945 tot aan de algemene geldintrekking weer.

Ingevolge de distributie van nieuwe muntbiljetten bedroeg de totale geldhoeveelheid op 2 oktober 's avonds f. 90 mln. (exclusief de circulerende munten). Als gevolg van de Beschikking Deblokking 1945 nam de geldhoeveelheid snel toe. Op 13 november 1945 was voor f. 900 mln. aan bankpapier in omloop, terwijl de girale geldhoeveelheid f. 1.800 mln. bedroeg. In 1946 nam de geldhoeveelheid met f. 2 mrd. toe. Deze toename vond grotendeels haar oorzaak in de wijze van financiering van de overheidsuitgaven. De bedragen die de overheid in geblokkeerd geld ontving, werden door haar namelijk weer als vrij geld in het verkeer gebracht. Ook de regelmatige deblokkingen (op vergunning van De Nederlandsche Bank) en de uitbreiding van de kredietverlening door de banken droegen bij tot vergroting van de geldhoeveelheid. In 1947 steeg de geldhoeveelheid met 14%. Oorzaken waren de kredietverlening van het bankwezen aan overheid en particulieren en een verdere daling van geblokkeerde saldi. In 1948 waren deze factoren in ongeveer dezelfde mate werkzaam als in 1947. De toename van de geldhoeveelheid bleef echter beperkt tot 5%, doordat de storting van de tegenwaarde van ontvangen Marshall-hulp op „local currency”-rekeningen bij De Nederlandsche Bank, neutraliserend werkte. Gezien de stijging van de industriële produktie in 1947 met 26% en in 1948 met 20% kon De Nederlandsche Bank haar tevredenheid uitspreken over de vermindering van de inflatoire tendenties. Tabel 4 geeft de ontwikkeling van de geldhoeveelheid van 1938 tot en met 1948 weer. Op 29 januari 1949 werd de geldzuivering definitief afgesloten.

Het laatste onderdeel van de geldzuivering was het afwikkelen van het restant aan geblokkeerde saldi. Dit restant was in 1948 verminderd van f. 5,8 mrd. tot f. 3,6 mrd. Oorzaak was het voldoen aan achterstallige belastingen en de speciale herstelbetalingen. Het restant per 31 december 1948 werd aangewend overeenkomstig de opties van de Wet Afwikkeling Geldzuivering. Na belastingbetaling was het mogelijk:

Tabel 3. Bankbiljettencirculatie, in mln. gld.

9 juli 1945	4.901	20 augustus 1945	2.573
16 juli 1945	4.676	27 augustus 1945	2.552
23 juli 1945	4.005	3 september 1945	2.445
30 juli 1945	3.448	17 september 1945	2.118
6 augustus 1945	3.087	24 september 1945	1.683
13 augustus 1945	2.858		

Bron: *Witboek*, blz. 40.

Tabel 4. Ontwikkeling van de geldhoeveelheid in Nederland, 1938-1948, in mln. gld. a)

Tijdstip (ultimo)	Chartaal geld	Giraal geld	Maatschappelijke geldhoeveelheid
1938	1.048	1.493	2.541
1939	1.232	1.189	2.421
1940	1.695	1.634	3.329
1941	2.342	2.046	4.388
1942	3.100	2.063	5.163
1943	3.623	2.922	6.545
1944	5.096	3.678	8.774
1945	1.386	2.714	4.100
1946	2.801	3.392	6.193
1947	3.062	3.892	6.954
1948	3.184	4.148	7.332

a) De bedragen in deze tabel zijn niet goed vergelijkbaar met die in tabel 2, aangezien De Nederlandsche Bank in bovenstaande tabel een nieuwe definitie van maatschappelijke geldhoeveelheid hanteert waarin geen plaats is voor het chartale geld in kassen van de banken en voor de termijndeposito's.

Bron: *Verslag van De Nederlandsche Bank N.V. 1948*, blz. 23.

- maximaal f. 3.500 over te boeken naar een beleggingsrekening, waarvan per jaar éénvijfde gedeelte, met een minimum van f. 300 kon worden vrijgegeven;
- 3% investeringscertificaten met een looptijd van twintig jaar te kopen. Hiervan zou gedurende de eerste vier jaar telkens éénvierde ter beurse verhandelbaar worden;
- onroerend goed en door de minister van Financiën aan te wijzen effecten te kopen. De koopprijs diende ter voldoening van belastingplichten van de verkoper. De gekochte goederen en effecten mochten drie jaar lang niet worden verkocht;
- geldleningen te verstrekken ter voldoening van belastingplichten. De leningen mochten drie jaar lang niet worden afgelost;
- koopsommen te voldoen die verschuldigd waren op grond van overeenkomsten van levensverzekering of lijfrente.

Voor zover de geblokkeerde saldi waren ingeschreven op staatsleningen, werden deze verhandelbaar op 1 maart 1949. Uiteindelijk vloeide het restant dus naar de schatkist of naar de kapitaalmarkt.

Slot

Naast de realisering van de technische en justitiële doelstelling was de geldzuivering vooral in macro-economisch opzicht geslaagd. Eind 1945 was de liquiditeitsquote teruggekeerd op vooroorlogs niveau. De stijgende trend in het nationaal inkomen maakte vervolgens een uitbreiding van de geldhoeveelheid mogelijk. Van groot belang voor herstel van het monetaire evenwicht waren de stortingen op de „local currency”-rekeningen, die de inflatoire tendens van deze uitbreiding beperkten.

De geldzuivering legde tevens de basis voor fiscale maatregelen gericht op sanering van de begroting. Uiteindelijk vloeide een aanzienlijk deel van de geblokkeerde tegoeden door belastingafdracht en aankoop van staatsleningen naar de schatkist. Het selectief vrijgeven van de geblokkeerde tegoeden door De Nederlandsche Bank maakte ten slotte een controle op de bestedingen van de private sector mogelijk.

H. Merkus